

Світлана Ганаба

ДИДАКТИЧНО-ОСВІТНІ НОВАЦІЇ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ ЕПОХИ

У статті показано, що процес навчання та виховання – це прилучення особистості до системи ідеалів, цінностей, уявлень певної історичної епохи. Акцентовано увагу на двох протилежних інтенціях освіти: освіта "виготовляє" персонажі для певної соціальної системи і, водночас, є передумовою творчого розвитку особистості.

Ключові слова: історична епоха, дидактичні новації, особистість.

Svitlana Ganaba. Didactic and educational innovation in social and cultural context of the era

The article points out that learning and education is the incorporation of the individual to the system of ideals, values, notions of a historical era. The attention accented to the two opposite meanings of education: education "makes" the characters for a particular social system and at the same time is a prerequisite for creative development.

Key words: historical era, didactic innovations, personality.

Светлана Ганаба. Образовательно-дидактические новации в социокультурном контексте эпохи

В статье показано, что процесс обучения и воспитания – это приобщение личности к системе идеалов, ценностей, представлений конкретной исторической эпохи. Акцентировано внимание на двух противоположных интенциях образования: образование "изготавливает" персонажи для конкретной социальной системы и, одновременно, есть предпосылкой творческого развития личности.

Ключевые слова: историческая эпоха, дидактические новации, личность.

Освіта – це історично перший та найвиразніший різновид культурної діяльності, який створює умови для справжнього, усвідомленого, творчого людського буття та є одним із головних чинників розвитку особистості. На всіх етапах розвитку людства вона забезпечує засвоєння особистістю властивої конкретному соціуму певної системи цінностей, норм, настанов, зразків поведінки тощо, що ви-

ступають необхідною запорукою функціонування цієї особистості як повноцінного члена цієї соціальної системи. Саме в царині освіти формується людський капітал, якість якого визначає можливості і перспективи розвитку суспільства у майбутньому. “Освіта як складова культури в широкому розумінні готує людей до змін у суспільстві і житті, вчить сприймати зміни як цінність (позитивну чи негативну), скеровує їхню діяльність на конструктивні зміни. Освіта формує уявлення про реальність як про процес, який відбувається у соціальному просторі і часі, шляхом розкриття та розв’язання суперечностей. Ефективність освіти визначається мірою підготовленості людини до змін, до конструктивних дій з розв’язання суперечностей суспільного розвитку”, – зазначає М. Михальченко [5, с. 52].

Досліджуючи освіту як необхідний структурний елемент соціальної дійсності, необхідно зазначити її тісну корелятивну взаємодію з суспільством. Вона є продуктом суспільного розвитку і водночас творцем нових суспільних реалій. Освітня царина поєднує минуле та сучасність, традиції і новації. Пов’язана усім своїм єством з суспільством та його культурними надбаннями, вона вибудовує власний образ та цінності залежно від надбань історичного минулого.

Кожна історична епоха розвивається за шкалою своїх законів та цінностей, має власну систему ідеалів – “колективних уявлень” (Е. Дюркгейм). Відтак, процес навчання та виховання – це, насамперед, прилучення кожного члена суспільства до “колективних уявлень” свого часу. Тому діяльність освітніх інституцій, на думку Е. Дюркгейма, полягає “у розвитку відомого набору інтелектуальних, моральних, фізичних якостей, які вимагає суспільство і середовище” [6, с. 34]. Розвиток таких якостей сприяє створенню нової людини, яку потребує суспільство.

Суспільство тяжіє до того, щоб через систему освіти відтворити власний образ, опираючись на певний набір соціальних ролей та ієрархію цінностей. Відтак, освіта може виступати також соціальним інструментом, який “виготовляє” людські соціальні персонажі на замовлення соціуму. Ця обставина вказує на внутрішній конфлікт в освітній царині, протиріччя у її суспільному призначенні. “Освіта як соціальний інститут містить у собі загрозливу амбівалентність. З одного боку, вона пропонує людській особі доступ до культурних надбань людства та відкриває можливості продуктивного розвитку особистості, вибудови творчого й успішного життєвого сценарію. З іншого боку, освітній процес розкладає та нищить самотужно особистість, виготовляє людей для цієї соціальної системи, переофор-

млює їх у типові для цього суспільства соціальні персонажі”, – пише С. Пролєєв [7, с. 18]. Дослідник зазначає, що освіта як культурний та суспільний інститут, не може уникнути виконання обох своїх покликань – як антропологічного, так і соціального. Між цими двома місіями освіти постійно існує напруження, певний внутрішній конфлікт. Подолати імпліцитну репресивність освіти та утвердити її здатність до проектування нових суспільних обривів можна за умови повернення для освіти її головного призначення, а саме – допомогти й дати змогу дитині самовизначитися, дізнатися, хто вона є як особистість, відкрити свої зацікавлення та здібності.

Враховуючи те, що освіта є організованою системою зв’язків та соціальних норм, зразків поведінки, яка об’єднує значущі суспільні цінності й процедури, що задовольняють потреби суспільства та проєктують обриві його подальшого поступу, метою статті є акцентування уваги на особливостях та закономірностях соціальної природи освіти в соціокультурному контексті історичного поступу людства.

Окреслена проблема знайшла відображення у працях О. Больнова, Д. Д’юї, В. Дільтея, Г. Жиру, Ю. Козелецького, Ф. Новаліса, М. Шелера, П. Фрейре, М. Фуко тощо. Серед сучасних вітчизняних філософів та педагогів, які зробили вагомий внесок у розробку теоретико-методологічних основ нової парадигми освіти, слід назвати В. Андрущенко, Л. Горбунову, В. Кізіму, С. Клепка, В. Лутая, М. Михальченка, І. Предборську, С. Пролєєва, П. Сауха, Ю. Шабанову та інших.

Перші вчення про те, як треба готувати людину до самостійного життя з’явилися у країнах стародавнього Сходу та античного світу. Показовим є те, що всі практично філософсько-духовні вчення зосереджувалися на людині, визначення її місця, ролі, призначення у світі, способу та характеру поведінки. Проте основи педагогіки як науки про виховання, освіту та навчання людини, на думку В. Андрущенко, були закладені в добу античності [1, с. 9]. Античний поліс сформував перші навчальні заклади, підготував перші підручники з логіки, граматики, мовознавства, математики тощо.

Освітній ідеал стародавніх еллінів “калокагатія” розумівся як класична рівновага тіла і духу, краси і добра, що злиті у людині в єдине. Він передбачав всебічне розкриття її здібностей, виступав як вираження етичних, естетичних, духовних цінностей античної культури та сприяв формуванню людини, яка вмє творчо підходити до поставлених завдань. Античному світу людина уявлялася у єдності з природою та всім світом суспільних відносин. Такі погляди знайшли відображення у системі навчання та виховання, яка мала забезпечити

підготовку людини до життя в контексті наявних реалій, а також з погляду суспільного ідеалу. В основі педагогічних настанов та вчень, безумовно, були філософські вчення Гомера й Сократа, Платона й Аристотеля, пізніше – Емпедокла й Тита Лукреція Кара, Цицерона та інших мислителів. Зокрема, у творах “Держава” і “Закони” Платон презентує освітні ідеї, які відповідали потребам, запитам афінського суспільства. Він є прихильником гармонійного, різнобічного навчання: для тіла – це гімнастичне (фізичне) виховання, а для душі – мусичне (розумове). Розумове виховання формує внутрішній світ людини, тобто її душу. Головне його виховне значення, на думку Платона, полягає у тому, що “воно завжди проникає в глибину душі і все більше її зачіпає; ритм та гармонія несуть з собою добродійність, що робить добродійним і людину, якщо вона правильно вихована, якщо ні, то навпаки” [6, с. 16]. Розумове та фізичне виховання розглядаються Платоном як підготовка до нового освітнього етапу, який поділяється на два довгих періоди – 10-15 років і включає такі теоретичні дисципліни, як: риторика, геометрія, астрономія, музика. Подальший розвиток ідей гармонійного навчання знайшов відображення у поглядах Аристотеля. Мислитель вважав, що природа надала людині лише задатки здібностей, які здатні розвинутися лише в процесі навчання. На його думку, людина має тіло і душу, які існують неподільно, як матерія і форма: душа людини має три частини: рослинну, що виявляється у харчуванні та розмноженні; тваринну, або вольову, що виявляється у відчуттях і бажаннях; розумову, що виявляється у мисленні та пізнанні [6, с. 75]. Відповідно трьом частинам душі відповідають і три частини виховання: фізичне, моральне, розумове. Основою виховання людини є гармонійний розвиток вищих сторін душі – розумової і вольової. Система гармонійного навчання та виховання зазнає суттєвих змін у часи середньовіччя. Зміна соціокультурних цінностей та ідеалів зумовлює зміни у освітній сфері.

У добу середньовіччя освіта носила релігійний характер. Її теоретичною основою було Святе Письмо та філософське вчення “отців” релігійного світогляду – Ансельма Кентерберійського, Фоми Аквінського, Роджера Бекона, Клементія Олександрійського, Августина Блаженного тощо. Християнам рекомендувалося жити та діяти за образом та подобою Божою, наслідувати християнські традиції та бути слухняними у житті. У середні віки вірили не у мудрість, а в авторитет. “Якщо до цього філософія, визначала мету та сенс виховання і освіти, була “служанкою мудрості”, то тепер вона стає “служанкою теології”, – зазначає Г. Новічкова [6, с. 20]. Християнські істини

об’єднували суспільство в певну цілісність і зберігали його єдність. Зокрема, Августин Блаженний стверджував, що всі знання сконцентровані в Біблії, де “оселилися” вічні й незаперечні істини, що відкриваються людині через слово і мову.

Принципи виховання та навчання людини диктувалися церквою, яка була безперечним авторитетом та цензором суспільного життя. Діти жили життям дорослих, оскільки, на думку дослідників, у середньовіччі не існувало розуміння світу дитинства. Відомий фахівець у галузі медієвістики Жак де Гофф стверджував: “прагматичне середньовіччя ледь помічало дитину, не маючи часу ні розчулюватися, ні захоплюватися нею. Ледь вийшовши з-під опіки жінок, які не ставилися серйозно до її дитячої суті, дитина виявлялася викинутою у виснажливість сільської праці або в навчання ратній справі” [3, с. 350]. Тому навчання як один із атрибутів світу дитини у середньовіччі було специфічним. Воно відбувалося в одному класі і для всіх бажаючих незалежно від віку. Середньовічні вчителі не розуміли, а відтак, і не враховували особливостей дитячої психіки. Відсутність елементарних методичних знань зумовили те, що навчальний матеріал “втворювався” в голови учнів за допомогою різок та інших форм покарань. “Спочатку учні зазубрювали молитви й псалми, а потім вчилися читати релігійні книги, писати, співати, вивчати арифметику (додавання, віднімання, множення). Книжки були рукописні і перші навіть без великих літер і розділових знаків. Тому доводилося навчатися не тільки складати літери в слова, а й розмірковувати, яка літера до якого слова відноситься. Навчання проводилося катехізичним способом (запитань і відповідей). Учні заучували відповіді на запитання, що ставив учитель, не розуміючи їхнього змісту”, – пише М. Левківський [4, с. 27].

На протигагу релігійному середньовіччю епоха Відродження намагається сконцентруватися на людині, її розумових та моральних якостях. Ідеалом визнається фізично та духовно розвинута особистість. Приходить переконання, що знання роблять людину найвищою суспільною цінністю. Так, у праці “Досліди” Мішель Монтень презентує уявлення про багатоманітність та складність людської особистості, її безмежні можливості та творчу силу. Процес навчання та виховання, на його думку, буде корисним та ефективним для вихованця, якщо ним будуть займатися професіонали. Мислитель пропонує наставнику відмовитися від звичного процесу навчання, коли знання “вкладаються” в голову дитини, і вона лише повторює те, що чула: необхідно давати дитині можливість вільно виявляти свої здібності,

уміння самостійно доходити висновків, порівнювати явища одне з одним і знаходити правильні шляхи відповіді без допомоги вчителя. На думку М. Монтеня, знання засвоюються краще, якщо учень досліджує навколишній світ самостійно, а не приймає знання на віру чи з поваги до авторитету: “Нехай наставник спонукає учня просіювати через сито все, що йому надає, і нехай нічого йому не вкладає у голову, спираючись на свій авторитет і вплив: нехай принципи Аристотеля не є незмінними основами його викладання, рівно як не стають ними і принципами стоїків та епікурейців. Нехай вчитель викладає йому, чим відрізняються ці вчення одне від одного; учень же, якщо йому це буде по силам, нехай зробить свій вибір самостійно чи, принаймні, залишиться у сумнівах. Лише дурні можуть бути непохитні у своїй впевненості” [6, с. 85].

“Повернення до людини” стало лейтмотивом як епохи в цілому, так і освітньої сфери, зокрема. Зміна соціокультурного контексту епохи зумовлює новації в освітній сфері і в наступній епосі Просвітництва. Ця епоха зруйнувала старі порядки у європейській селянській цивілізації. Життєвий ритм середньовічної людини змінили політичні революції, географічні відкриття, технічні винаходи у промисловості тощо. “На історичну арену виходить абсолютно новий психокультурний тип людини, яка, відчуваючи гаряче дихання свого часу, утверджує новий динамічний темп життя – буржуазний. І подібно до того, як середньовічній культурі стверджується велич Бога і його відмінність від тогочасного світу, тепер проголошується велич людини і її відмінність від усієї природи. У культурі Нового часу людина – суб’єкт, яка пізнає, – протиставлена природі як об’єкту. Призначенням людини стало керувати природою, одержувати від неї користь. Користь стає ідолом Нового часу, наука і техніка – його жерцями”, – пише С. Білецька [2, с. 33]. Освіченість, вихованість, інтелектуальні здібності розглядалися в Нову епоху як основи успішності людини, її кар’єрного зросту.

Характерними рисами освітньої сфери цієї епохи стало групове й одночасне навчання дітей одного віку, чітке визначення часу (урок) та простору (класна кімната), скрупульозна і докладна регламентація поведінки дитини та вчителів під час навчання. Ліквідується традиційна система навчання, заснована на індивідуальній взаємодії вчителя та учня. Їй на зміну приходить регламентована, уніфікована, стандартизована освітня система, побудована за ієрархічним принципом. “Поступово, але особливо помітно з 1762 року, шкільний простір розгортається, клас стає однорідним, він уже не складається з індивідуальних

елементів, розподілених по обидва боки від вчителя. У XVIII столітті “ранг” починає визначати основну форму розподілу індивідів у шкільному порядку. Ряди учнів в класах, коридорах і на подвір’ях. Ранг, присвоюється учневі в результаті виконання кожного завдання чи випробування. Ранг, що отримує кожний з тижня у тиждень, з місяця у місяць, з року в рік. Побудова класів одне за одним по старшинству, послідовність дисциплін, що вивчаються, питання, які розглядаються в порядку їх ускладнення. І у цій сукупності обов’язкових побудов кожен учень залежно від віку, успіхів і поведінки має той чи інший ранг. Він постійно переміщується по рядах клітинок: деякі з них ідеальні і виражають ієрархію знань і здібностей, інші відображають розподіл за цінностями чи матеріальних здобутках у просторах коледжу чи класної кімнати. Вічний рух, у якому індивіди замінюють одне одного у просторі, розмежованому впорядкованими інтервалами... Організація простору по рядах – одне із найбільших технічних змін в початковій освіті”, – зазначає М. Фуко [9, с. 213]. Дисциплінування, змагальність, заохочення і покарання стали обов’язковими складовими образу навчального закладу. Зміст освіти спрямовувався, насамперед, на розв’язання соціальних і економічних проблем виробництва та суспільства, а не на розвиток особистості. Освітня парадигма, яка була сформована в епоху Нового часу, отримала назву класичної. Така система освіти збереглася в основних рисах і донині та отримала назву класичної. Вона, на думку О. Сухомлинської, передбачає орієнтацію на сцієнтизм, фундаментальність, концепцію завершеної освіти, предметно-фрагментарне, уніфіковане і стандартизоване лінійне конструювання знань, дисциплінування, демонстративно-ілюстративну й раціональну побудову навчання, дидактичну замкненість змісту освіти, інтелектуальну несамостійність учнів, відтворюваність (репродуктивність) знань через уміння та навички і, як правило, триступінчасту побудову освіти – початкову, середню і вищу школи, де досягнення кожного ступеня ретельно вимірюється й постійно оцінюється балами, дипломами, атестатами, ступеннями [8, с. 34-35].

Сформована у смисловому полі культурних орієнтирів Просвітництва, освітня сфера не відповідає реаліям тих трансформацій, що відбуваються у сучасному соціокультурному просторі епохи. У світі, який постійно змінюється та ускладнюється, класична методологія освіти спричинила проблему повноцінної адаптації знань до реалій сучасності, оскільки зорієнтована на репродуктивне знання, що зводиться до накопичення матеріалу. Освітнє середовище постає жорстко структурованим простором, у якому використання джерел інформації

має тенденцію звужуватися до інструкції, методами, що переважають у засвоєнні навчального матеріалу, – є зубріння та натаскування, а контроль здобутих знань, як правило, репресивний. Цінність суб'єкта визначається певною сумою знань, навичок, здібностей в освоєнні навколишнього світу, а не його екзистенцією. За таких умов він виступає як “споживач”, а не “творець” знань. Це зумовлює потребу переорієнтації навчального процесу зі світу науки на широкий світ культури, що сприяє формуванню “людини культурної” замість “людини знаючої”. У такій площині сфера освіти здатна запропонувати нові та продуктивні шляхи розвитку особистості та суспільства в умовах мінливого, сповненого ризиків світу.

Вищезазначені обставини зумовлюють необхідність переходу до нової освітньої парадигми, яка дозволяє відмовитися від редуціонізму та лінійності на користь гармонії, цілісності, різноманітності, орієнтує людину на постійне творення та засвоєння світу, розвиває пошукові інтенції, здатність самостійно приймати рішення, бути винахідливою та творчою.

Література:

1. Андрущенко В. Педагогічна освіта: історико-філософська рефлексія для майбутнього розвитку / В. Андрущенко // Філософія освіти. – №1 (6). – 2007. – С. 7-16.
2. Білецька С. Дитинство епохи середньовіччя: становлення християнського сприйняття / С. Білецька // Шлях освіти. – № 3. – 2009. – С. 35-42.
3. Жак де Гофф Цивілізація середньовічного Запада / Жак де Гофф. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – 298 с.
4. Левківський М. В. Історія педагогіки : підручник / М. В. Левківський. – Вид. 2-е, доповн. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 376 с.
5. Михальченко М. І. Філософія освіти і соціокультурна теорія / М. І. Михальченко // Філософія освіти XXI століття: проблеми й перспективи. – К. : Товариство “Знання” України, 2000. – С. 48–56.
6. Новичкова Г. А. Историко-философские очерки западной педагогической антропологии : монография / Г. А. Новичкова. – М. : Весь мир, 2001. – 268 с.
7. Пролесев С. Репресивність освіти: вимушена необхідність чи владні зазіхання соціуму / С. Пролесев // Філософія освіти. – № 1 (6). – 2007. – С. 17-27.
8. Сухомлинська О. Школа як соціокультурний образ суспільства / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – № 3. – 2009. – С. 32–35.
9. Фуко М. Надзирать и наказывать / Пер. с фр. В. Наумова по ред. И. Борисовой. – М. : Ad Margintm, 1999.

Рецензент:** доктор філософських наук, професор кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного університету імені М. Драгоманова **І. М. Предборська